

Elektronické knihy a katalogy knihoven

Barbora Drobíková

Univerzita Karlova v Praze, Evangelická teologická fakulta
Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví
barbora@etf.cuni.cz

INFORUM 2011: 17. konference o profesionálních informacích zdrojích
Praha, 24. - 26. 5. 2011

Abstrakt:

Cílem tohoto článku je představit problematiku zpřístupňování elektronických knih uživatelům knihoven. Hlavní důraz je kladen na tradiční bibliografické zpracování těchto typů dokumentů v kontextu knihovních katalogů a jejich propagace mezi uživateli. Článek vychází z praktických zkušeností s elektronickými knihami v knihovně Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a z výsledků zahraničních studií.

Abstract:

The aim of the article is to introduce the problem of ebooks accessing to library users. The main emphasise is placed on the bibliographic organizing of these types of documents in the context of library catalogs and their promotion among users. The article results from practical experience with ebooks in the library of Protestant Theological Faculty of Charles University in Prague and from abroad research studies.

... „v katalogu se přece hledají knihy; každý uživatel předpokládá, že tam najde knihy, tzn. proč ne elektronické knihy; nic jiného bych tam ale nehledal“...

(z osobního rozhovoru s odborníkem na klasickou filologii)

Cíl statě¹

Cílem tohoto článku je představit problematiku zpřístupňování elektronických knih uživatelům knihoven. Hlavní důraz je kladen na tradiční bibliografické zpracování těchto typů dokumentů v kontextu knihovních katalogů a jejich propagace mezi uživateli. Článek vychází z praktických zkušeností s elektronickými knihami v knihovně Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a z výsledků zahraničních studií.

Úvod

Knihovna Univerzity Karlovy v Praze, Evangelické teologické fakulty byla založena spolu s fakultou roku 1919. Šíře fondu, dlouhodobá snaha vycházet vstříc čtenářské veřejnosti a v neposlední řadě i výhodná poloha v centru Prahy, učinila z knihovny v posledních letech přirozené informační centrum pro oblast teologie, filozofie, etiky, religionistiky a v dšlčí míře i pro historii, literární vědu, psychologii a dějiny umění.

Služeb knihovny využívá nejen řada studentů a pedagogů z ostatních fakult Univerzity Karlovy, nýbrž i z dalších vzdělávacích a výzkumných institucí z celé ČR. Počet našich čtenářů neustále roste (2007-1985; 2008-2588; 2009-2853; 2010-3014), přičemž nadpoloviční většinu tvoří čtenáři z jiných fakult UK (1401), mimouniverzitní čtenáři (373) nebo další knihovny a oborové instituce z ČR i Slovenska, které náš fond využívají prostřednictvím meziknihovní výpůjční služby (190 knihoven).

Fond knihovny čítá cca 140 000 knihovních jednotek, je z velké části cizojazyčný. Zpřístupňuje cca 80 000 tematicky seřazených svazků ve volném výběru a díky dlouhé kontinuitě (většina dokumentů je trvale uchovávána, vyřazovány jsou pouze multiplikáty dokumentů, popř. dokumenty, které vybočují z profilu fondu) nabízí unikátní přehled o vývoji pokrývaných disciplín od 19. století.

Elektronické knihy

Vedle běžně poskytovaných služeb zpřístupňování elektronických informačních zdrojů začala přibližně před pěti lety knihovna uvažovat též o předplatném nebo nákupu elektronických knih.

O elektronických knihách se začalo uvažovat z následujících důvodů:

- předpokládaná cena je nižší než u tištěných verzí;
- přístupnost je po celých 24 hodin celý týden i vzdáleně z domu několika uživatelům naráz;
- lepší možnosti práce s textem;
- ušetření místa na regálech.

Byl proto proveden průzkum preference elektronického versus tištěného textu mezi pedagogy fakulty. Jako výsledek výzkumu vznikla tabulka předností a nedostatků elektronického textu obecně. Tyto výsledky se naprosto shodovaly s podobnými průzkumy ze zahraničí:

přednosti elektronického textu	nedostatky elektronického textu
- archivace	- špatná manipulace s textem
- vyhledávání v textu	- špatný přehled o textu

¹ Stat' vznikla v rámci řešení projektu: VZ09008 - Litterae ante portas (program INFOZ – Informační zdroje pro výzkum).

- snazší citování textu - možnost práce s několika texty (okny) najednou - zvětšení textu	- nelze dobře opoznámkovat, nelze vkládat poznámky do textu - nelze číst „v posteli, křesle, tramvaji“ - vliv na oči (zdraví)
---	---

tab. č. 1 Přednosti x nedostatky elektronického textu

Komentář k výsledkům:

Je běžné, že respondenti bez konkrétní dlouhodobější zkušenosti hodnotí elektronický text jako špatný nebo méně vyhovující. Většina respondentů si představí určité nepohodlí čtení textu na obrazovce. Zejména se jedná o problém „rolování textu“, nepřehlednosti stránek, nepohodlí při sezení, kontrast světla na obrazovce apod.

Při bližším zkoumání jsme zjistili, že je to v podstatě jen otázka zvyku. V éře notebooků a elektronických čteček lze překonat i právě nepohodlí při sezení, popř. kontrast světla, listování v knize atd.

Ze zahraničních studií vyplývá, že na čtení z obrazovky mají velký vliv tzv. typografické proměnné, jako je velikost písma, řez písma, hustota řádku. Bylo však také zjištěno, že **základem umění čtení z obrazovky je zvládnutí dovednosti racionálního a rychlého čtení z papíru**. Vyzkoušeli jsme proto v rámci kurzu efektivního čtení z tištěné předlohy testovat též dovednosti čtení z obrazovky. Zjistili jsme, že po absolvování kurzu se rychlost čtení z obrazovky a papíru výrazně neliší a i náklonnost čtení z obrazovky je u účastníků kurzu vyšší. Lze proto jen doporučit v rámci kurzů informační gramotnosti alespoň zmínit pravidla (metody) efektivního čtení. Lidé si totiž obecně z dětství ve čtení přinášejí mnoho zlovyků, které je tímto možné alespoň z části odbourat. Čtení z obrazovky, které může být náročnější, je pak usnadněno.

Doporučené zdroje k tomuto tématu viz na závěr textu.

Marketing elektronických knih

Thomson a Sharp (2009) zmiňují ve svém článku několik marketingových metod, které doporučují k propagaci elektronických knih:

- na domácí webové stránce každý měsíc vyvěsit „e-book měsíce“;
- oslovovat uživatele knihovny při výpůjčkách dokumentů;
- ve volném výběru knih umístit kopii titulní strany elektronické knihy podle oboru (slepou knihu);
- akce pro uživatele, kde jsou knihy propagovány.

To jsou jistě dobré rady. Slepé knihy se ovšem těžko tvoří při předplatných velkých kolekcích, kdy má knihovna najednou k dispozici i několik tisíc knih.

V naší knihovně jsme nevolili nějaké zvláštní marketingové metody. První věc, kterou jsme podnikli podle rad zahraničních studií, byl import marcovských záznamů do katalogu. Je prokázáno, že možnost vyhledat knihu v katalogu několikanásobně zvyšuje její využitelnost (např. Martin, 2010). Také hned od začátku zpřístupnění kolekcí v našem katalogu se knihy využívají poměrně hojně.

Totéž doporučují již výše zmínění autoři Thomson a Sharp (2009), kteří vedle importu záznamů do knihovního katalogu zdůrazňují zpřístupnění elektronických knih přes co možná největší škálu možností:

- knihovní katalogy;

- . link resolvery;
- federativní vyhledávače;
- vyhledávací nástroje nové generace: AquaBrowser, Primo aj.

Elektronické knihy v knihovním katalogu

Záznamy elektronických knih ze své podstaty a tradice do knihovního katalogu patří. Pro uživatele je to něco přirozeného, co je není potřeba příliš učit. Z praxe víme, že uživatelé vyhledávají v katalozích „knihy“. Očekávají, že zde najdou plnou knižní nabídku. Je dobré jim ukázat, jak se „proklikají“ k vlastnímu prameni, ale to je vše. Záznam el. knihy je nepřekvapí.

Zopakujeme-li si funkční požadavky na bibliografické záznamy podle stejnojmenné studie, zjistíme, že je zde zmíněna funkce „získat přístup k entitě“. Nezáleží na tom, zda získat přístup pomocí signatury nebo webového odkazu. Obojí je pro uživatele v podstatě přijatelné a srozumitelné.

Často se však při rozhovorech v knihovnách setkám s odporem k importu cizích bibliografických záznamů do vlastního katalogu. Elektronické knihy jsou chápány jako elektronické informační zdroje (dále jen EIZ), které do katalogu nepatří, ale které patří do seznamu (portálu) EIZ zpřístupňovaných institucí.

V tomto přístupu vidím jedno zásadní úskalí: uživatelé se musejí seznamovat s poměrně velkým množstvím EIZ. Musejí si osvojit znalosti toho, co který zdroj zpřístupňuje. V humanitních oborech je elektronických informačních zdrojů velké množství a ani knihovníci se v nich do detailu příliš neorientují. Nelze proto očekávat od uživatelů, že si budou pamatovat, kde najdou které elektronické knihy. Je nasnadě, že využití těchto zdrojů je potom nižší.

Podle ohlasů vlastních uživatelů knihovny UK ETF víme, že přístup k elektronickým knihám přes katalog vítají. Do určité míry se nám též uživatelská základna obohatila o uživatele, kteří přijdou studovat elektronické knihy přímo k nám do knihovny. O elektronických knihách se dozvědí právě z katalogu. (Vzdálený přístup jim není umožněn většinou z toho důvodu, že nejsou členy akademické obce UK). **Knihovní katalog pak sám je tedy poměrně spolehlivým marketingovým nástrojem.** A podle ohlasů a zájmu je evidentní, že v elektronické formě nabízíme žádané tituly, které často v České republice v tištěné formě k dispozici nejsou.

Problematika bibliografických záznamů elektronických knih

Jak jsem výše uvedla, odpor k importu bibliografických záznamů elektronických knih v českých knihovnách stále převažuje. Má to pravděpodobně několik důvodů, se kterými jsem se osobně setkala:

- knihovníci nechtějí v katalozích cizí záznamy, katalog považují za zrcadlo pouze fyzického vlastního fondu;
- knihovníci nechtějí v katalozích cizí záznamy, protože nejsou natolik kvalitní, jak by si představovali;
- import záznamů do knihovního katalogu mají na starosti technici, kteří v tomto směru knihovnický nerespекtují a nevycházejí jim vstříc;
- knihovníci chápou databáze elektronických knih jako něco speciálního, co do katalogu prostě nepatří.

Nejproblematictější se jeví nekvalita bibliografických záznamů. Záznamy od producentů jsou prvořadě v angličtině. Na rovině autorských selekčních údajů nerespektují soubor národních autorit. Co se týče věcného popisu, je též v angličtině. Na Univerzitě Karlově jsme se rozhodli věcný popis v případě velkých balíků záznamů nijak neopravovat, nenahrazovat. Spoléháme se na vyhledávání pomocí jmen autorů a názvů titulů. Pokud se jedná o autory současné, pak se forma jména většinou nijak významně neliší od autoritní. Pokud se jedná o autory středověké nebo novověké, může docházet k významnějším odchylkám ve formě jména. Přesto jsme rezignovali na větší zásahy a opravy v případě velkých balíků záznamů a dáváme přednost tomu, že záznam alespoň v nějaké podobě v katalogu k dispozici je. Všechny bibliografické záznamy předplácených elektronických knih jsou ošetřeny tak, že nejsou zasílány do souborného katalogu CASLIN. Jsou pouze dočasné a jejich trvání se každoročně potvrzuje spolu s prodloužením předplatného.

Statistiky v knihovně UK ETF

Knihovna UK ETF zpřístupňuje několik kolekcí elektronických knih:

- ebrary – kolekce Philosophy, Religion and Classics; History and Political Science;
- Oxford Scholarship Online – kolekce Philosophy, Religion, Classical Studies;
- Digital Karl Barth Library;
- Digital Library of Classic Protestant Texts;
- ATLA Historical Monographs Collection, Series 1.

Statistické moduly jednotlivých platform databází pracují s různými vstupními daty. Některé ukazují počty vyhledávání, některé počty vyhledávacích relací, což se může lišit, některé dokáží ukázat počty otevřených jednotlivých dokumentů. Data většinou nelze relevantně srovnat. Shodně lze však prokázat, že samotným importem záznamů do katalogu jsou databáze od prvopočátku zpřístupněny využívány i bez větší propagace mezi uživateli. Platí to v podstatě pro všechny databáze. V případě platformy ebrary jsme nejdříve předpláceli jen kolekci Philosophy, Religion and Classics. Na podzim 2010 jsme přibrali další kolekci. Hned se to projevílo na statistikách studovaných dokumentů a ukázal se rozdíl v počtech přístupů.

Přednosti a nedostatky elektronických knih podle studií dnes

V současnosti knihovníci vedou debaty o tom, v jaké formě zpřístupňovat elektronické knihy. Nejběžněji jsou zatím knihy nabízeny ve formátech *.pdf nebo *.html přes obrazovku počítačů. U některých producentů se objevují možnosti stahování elektronických knih do čteček. Vývoj se bude pravděpodobně cestou elektronických čteček nadále ubírat. Ovšem podle zatím dostupných studií (zejména Aaltonen aj., 2011), co se týče kvality zobrazení, vítězí obrazovka počítačů. Čtečky vyhovují zejména pro čtení beletristických děl. Pro zobrazení odborných textů, např. grafů, obrázků, tabulek, zatím příliš nevyhovují. Podle autorů nejlépe odpovídají potřebám čtení elektronických odborných textů zařízení typu iPad, které snoubí pohodlí elektronických čteček a kvalitu počítačového zobrazení. Technologie se však vyvíjejí značnou rychlostí, proto lze očekávat změny v brzké době a je potřeba vývoj sledovat. Úlohou (akademických) knihoven pak nebude nabízet samotné elektronické čtečky, ale širší paletu formátů, z nichž si bude moct uživatel vybrat a zobrazovat si text dle vlastní potřeby.

Závěr

Elektronické knihy se stávají postupně nedílnou součástí nabídky knihoven, které se snaží proto najít cestu k novým formátům dokumentů, k vyvážené nabídce uživatelům tak, aby neztrácely svůj podíl na trhu s informacemi. Aby mohly knihovny racionálně využívat nových

informačních technologií pro zlepšování svých služeb, je nezbytné, aby sledovaly průzkumy uživatelského chování i v zahraničních studiích. Věřím, že i tato stručná stať přispěje k hlubšímu porozumění této problematiky.

Doporučené zdroje

AALTONEN, Mari aj. Usability and compatibility of e-book readers in an academic environment : a collaborative study. *IFLA Journal* [online]. 2011, vol. 37, no. 1, s. 16-27 [cit. 2011-05-09]. Dostupné na [www: <http://www.ifla.org/en/publications/ifla-journal>](http://www.ifla.org/en/publications/ifla-journal).

CHURCH, Gary M. The human-computer interface and information literacy. *Information Technology and Libraries*, 1999, roč. 18, č. 1, s. 3-22.

DILLON, Andrew. *Designing usable electronic text*. London : Taylor and Francis, 1994. 195 s. ISBN 9780748401130.

DILLON, A. Reading from paper versus screens. *Ergonomics*, 1992, roč. 35, s. 1297-1326.

DYSON, Mary C. How physical text layout affects reading from screen. *Behaviour & Information Technology*, 2004, roč. 23, č. 6, s. 377-393.

HORNBAEK, Kasper and FROKJAER, Erik. Reading patterns and usability in visualizations of electronic documents. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction*, 2003, roč. 10, č. 2, s. 119-149.

O'HARA, Kenton and SELLEN, Abigail. A comparison of reading paper and on-line documents. In *CHI 1997*. ACM, 1997, s. 335-342.

PAPÍK, Richard. *Naučte se číst!*. Praha : Grada, 1992. 181 s. ISBN 80-85424-93-2.

THOMPSON, Sarah; SHARP, Steve. E-books in academic libraries : lessons learned and new challenges. *Serials*, July 2009, vol. 22, no. 2 [cit. 2011-05-04]. Dostupné přes databázi EBSCOhost.